

ԿԵՆՍԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ * * * *

* * * ԵՒ ՀԱՍԱՐԱԿՑՈՒԹԻՒՆ՝

Հէրման ֆրոն Ռոզըն, Deutsche Rundschau, Փետրուարի թիւին մէջ կը գրէ թէ կէօթէէ առաջին մեծ հանճարը եղաւ որ գիտցաւ Վիպականութեան խորհրդատր տանարին ճամբան վերագտնել՝ որ զմեզ բնութեան և անոր աւելի հիմնական ճանաչողութեանը կ'առաջնորդէ, ուղղուելով գեղեցկապէս չընաղ աշխարհէն դէպ ի տիեզերականը: Կեանքի լի հասունութեամբ մարդ մը, ըմբռնեց տիեզերքի Հոգիին շունչը որ, « ամէն բանի իր յատուկ ուղղութիւնը կը զրոշմէ, արգիլելով միանգամայն ներքին օրէնքով մը, ո և է շեղում իր այս ուղղութիւնէն »:

Իր բարեկամները, վիպականները, Եւրոբիէն տարուելով կէօթէի բնապաշտական ուսումնասիրութիւնները « ըմահանոյ վրիպակ » մը նկատեցին, Բայց վրիպակ մը չէր, մանանադ թէ գերահրաշ բան մը այսինքն բնական զիտութիւններու զարգացումը ԺՒՒրորդ դարուն մէջ, զոր կէօթէ երկու դարերուն բարձրաւանդակին տիրելով, նախագուշակեր էր ու նպաստած անոր: Եթէ, հակառակ այս ջանքին, բնութեան ծանօթութիւնը ոչ մէկ ցայլ առաւ մշակուած անձերու ընդարձակ միջավայրին մէջ, ատիկա գլխաւորապէս ատով կը մեկնոր որ մարդասիրական (umanistica) մշակույթին չպէս և բնական գիտութեանը՝ երկու տարբեր շարիղներ ունեցան Գերմանիոյ մէջ և առաջինը յաղթանակեց:

Կեղ մեր քաղաքակրթութեան, որ արդէն ուրիշ շատ մը պատճառներով հիւժած է: Թէ մարդկային գերագոյն նպատակը կոչուած է բարձրանալու բնութիւնէն և իր օրէնքներէն ալ վեր, այս մեր հասարակը այս ջրլանակներէն դուրս ալ տարածուած է: Այն իրեն միամտօրէն բարձր գնահատանքին մէջ պէտք է յիշատակել այն բարձրատիրական ուսուցիչը որ մինչև 1917 ինքզինքնին « օրէնքէն վեր ըլլալ » համարեցան:

Մարդկային հոգիին կարողութիւններն՝ արարչական բնութեան շնորհքի պտուղը՝ բնական օրէնքներու միջոցով կ'արտասայտուին. և երբ անհասարկ կամ ժողովուրդները ուզած են այն օրէնքները լուծել, այս մեղքը իրենց միշտ սուղի նստած է:

Իսկ բարոյականը որ մասամբ այլասիրութեան (altruismo) վրայ կը հիմնուի և մարդկային ոգիին բացարձակ գործունէութեան արդիւնքը կը նկատուի, թոյլ չտար դէպ ի ցածը նայիլ այնպիսի բնութեան մը որ ոչ — բարոյական (amorable) կը համարուի. մինչդեռ բոտ Մեշինքովի փարիզեան գիտնականին նպացուցման իր « կենդանիներու ընկերական բնագրը » գրքին մէջ, կը նշմարուի այլասիրական մղումները, աւելի կամ նուազ գիտակցական աստիճանաւորումին մինչև ամենաստորին կազմուածքներուն մէջ:

Եւրոպական ժողովուրդները որ իրենց մեծ կեղորոններու մշակույթովը ուրիշներէ աւելի հեռացած են բնութիւնէն և իր օրէնքներէն, իրենց բաղձանքներովը և քաղաքաբնկերական ոճերով ամենածանր սխալներու կ'ենթարկուին: Այն եղելութիւնը թէ իրենք երբեք չյաջողեցան գտնել կերպ մը յղանալու կեանքն ու քաղաքական կեանքի մը ձևը, որոնք համայնքին հաւանութեանը արժանանան, (բան մը որ չկրցան հասկանալ ախոյ ժողովուրդները, գլխաւորապէս մահմետականները և պուտտայականները), այն եղելութիւնը կ'ըսէի, անտարակոյս պէտք է բացատրել իրենց մեծագոյն հեռացումովը կեանքի մը ոճէն՝ որ համաձայն է բնական կամ բնականոն (normali) պահանջներուն:

Բնութիւնէն հեռանալու ձկտումը որ յատուկ եղաւ Եւրոբիէի շուրջը խմբուող գեղեցկագէտ և փափկազգաց հոգիներուն, գեռ այսօր ալ կը շարունակէ, զօրատր քաղց-

1. Comunismo.

ԲՆԱՇԵՐՁՈՒՄ

ԵՒ

ՅԵՂԱՓՈՒՈՒԹԻՒՆ

Ներկայ ժամանակիս քաղաքացիական շարժումներուն մէջ, (գորս դատած միջոցնիս, առ այժմ կ'ուզենք հարտել բարոյս — ընկերական տեսակէտը որպէս զի միայն զիտութեանց տեսակէտով ըրննենք), մեր հետաքրքրութիւնը ամէն բանէ աւելի կը զբաւեն ընկերական յուզումները որ աւելի ստէպ իրարու յաջորդեցին իրորդ դարուն մէջ և հիմայ համաշխարհական յեղափոխութեան մը կը սպտանան։

Յեղափոխութիւնները ընդհանրապէս հրարութենեռ պայմաններուն կը նմանցընեն։ Բաղդատութիւնը ըստ երեւոյթի շիտակ, գործնականապէս սակայն նոյնը չէ։

Յիրաւի եթէ կ'ուզենք որ բնութիւնը մեր առջնորդն ըլլայ, եթէ իր օրէնքներուն ծանօթութեան միջոցաւ մարդկային գործերը կանոնաւորող սկզբունք մը կը ջանանք հաստատել, պէտք ենք կենսաբանութեան յենտէ, այսինքն այն գիտութեան՝ որ գործարանական աշխարհին կեանքի օրէնքները կը սորվեցնէ մեզի։

Ուրեմն այս կենդանական աշխարհին զլսաւոր օրէնքը բնաշրջման օրէնքն է, այսինքն է նախնական ամենապարզ տարրերէն դէպ ի ամենաբազաղեալ կազմածքներու բարեշրջման օրէնքը։ Դիտ չենք գիտեր մենք ինչ ոճով յառաջ եկած է կազմածքներու զարգացումը մինչև այս օրուան վիճակին։ Բայց երկրարանութիւնը կը սովորեցնէ թէ անհուն ժամանակամիջոցի մը կարօտ եղած է։

Կէօթէ կենսաբանութեան այս հիմնական օրէնքին համար կ'ըսէր. « Բնութիւնը իր դրած նպատակներուն մէկ միջոցով միայն կը հասնի։ Ան ցատկոտուք չընէր։ Ան չկրնար օրինակի համար ձի մը շինել՝ եթէ նախապէս գոյութիւն չունենային այն կենդանիները, որոնց վրայէն իբրև սանդուխէ մը, մինչև ձիու մը յօրինուածքին կարենայ բարձրանալ »։

Եթէ այս սկզբունքը քաղաքական կեանքի յղացման յարմարցնենք, ամէն յեղա-

փոխութիւն անկանոնութիւն մը պիտի երևնայ մեզի որ կարելիութեան հասած է միայն բնաշրջման բնական օրէնքէն հետացումով և շեղումով մը։ Յանցանքը թէ կառավարիչներուն կրնայ ըլլալ և թէ կառավարուողներուն։ Կէօթէ որ իր հասուն հասակին յեղափոխութիւններէն էն մեծագունին ժամանակակից եղաւ աւելի ուշ (1824) Էքքէրմանի պէս արտայայտուած է։ Ինք ալ Պիզմարգի պէս կը համարէր թէ՛ բոլոր յեղափոխութիւնները բարենորոգման, պակասութենէն յառաջ կու գան։ Բայց կը յաւելուր նաև թէ ամէն յեղափոխութիւնն որուն կարևորութիւնը ազգին գիտակցութեան մէջ լաւ արմատացած չըլլայ՝ յիմարական է և անօգուտ։

ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ԱՆՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ոչ — ընկերվարականները հաւասարութեան հասարակցական ձկտու մեքուն

կ'ընդդիմադրեն անհաւասարութեան բնական օրէնքով. բայց որովհետև մենք գէթ առնչական հաւասարութեան մը օրէնքն ալ կը գտնենք բնութեան և մասնաւոր գործարանական բարեշրջման սկզբնական խաւերուն մէջ, իրենց աւարկութիւնը աւելի այն իմաստով պէտք են յօրինել՝ թէ բնութիւնը իր բարեշրջման հիմնական օրէնքին մէջ հաւասարութենէն միշտ դէպի անհաւասարութիւն կ'երթայ։ Բնութիւնը հասարակցական չէ՝ բայց միայն նախահիւթերու (protoplasma) սկզբնական ու պարզ համախմբութեանց մէջ. ասոր հակառակ ան՝ ամէն էակի տուած է ներքին ձկտում մը ուրբիչներէն աւելի վեր բարձրանալու։ Եթէ կենսաբանութիւնը մեզի կը սովորեցնէ որ արդէն բուսական թագաւորութեան մէջ կարելի է հանդիպել կենդանական, միաւորական և խորհրդաւոր ուժի մը, որ կը յայտնուի մասնաւորապէս այն հրաշալի կարողութեամբ որով կը ձկտի լաւազոյն պայման մը ստեղծելու իրեն, շատ աւելի համոզիչ պէտք է ըլլայ այս ուսուցումը կենդանական աշխարհին նկատմամբ։

Ընկերական բնազդները շատ զարգացած կը գտնենք մասնատրապէս կարգ մը միջատներու մէջ, ինչպէս մեղուներու կարգապահութեան, կենսաբանութեան ամենէն աւելի գերահրաշ տոնդոուածներէն մին: Ողնաւորներու մէջ, որ զործարանական բարելոջմամբ անոնցմէ աւելի զարգացած կենդանիներն են, հասարակցական կենսակեր մը ձևերու ձևաւորներուն կը հանդիպինք միայն ամենէն աւելի նուազ իմացականութեամբ օժտուած տեսակներու մէջ: Իսկ էն զարգացեալ կենդանիները կը ձկտին աչքի զարնող անհատականութեան մը որ կը յայտնուի անոնց ապրելակերպին և նաև իրենց միակնութեան մէջ:

Պէտք ենք հարցնել ուրեմն թէ ինչպիսիք բունքներով հասարակցականները

ՀԱՍՏԱՐԱԿԱՅԱԿԱՆ ԴՐՈՒՅԻՒՆ

արտօնուած կը նկատուին յեղաշրջութեան կենսաբանական հիմնական օրէնքը ամբողջապէս տապալելու որ հանրական հաւասարութենէն անհաւասարութեան և անհատականութեան կ'առաջնորդէ:

Հասարակցականներու քաղաքա-բնկերական փափաքները մեզի կը թուին իբրև հնարաւոր էն յետաձեաց շարժումը թէ բնական գիտութեան և թէ քաղաքակրթութեան տեսակէտով: Ռուսիոյ օրինակը կը ցուցնէ թէ բնութեան պայմաններն իսկ ամբողջապէս անհնարին կը դարձնէ:

Հասարակցականները և բոլոր անոնք որ իրենց նման գաղափարագիտութեան կը հետևին, որոնց համար բնութեան ուսուցումը գոյութիւն չունի, մէջ կը բերեն, իբր իրենց փափաքներուն կանխակարծ ենթադրութիւն և վախճան, պատրուակեալ արդարութիւն մը և մարդկային իրաւունք ըստաճները: Բնութեան մէջ օրէնքներ միայն գոյութիւն ունին՝ ո՛չ իրաւունքներ, և մէկ իրաւունքի վրայ միայն կարելի է խօսիլ, այն է կենսիկ և գոյութեան իրաւունքին վրայ: Երբովհետև կենդանական բնութեան մէջ՝ այն էակը միայն իրաւունքներ ունի որ զանոնք գործածելու

ոյժը ունի: Որով բնական շտեմներու ոյժի և իրաւունքի միջև կարծեցեալ հակադրութիւն մը, զոր այս վերջին ժամանակներս այնքան յաճախ կը յիշատակուի: Ընդհակառակն բնական է այս երկու գաղափարներուն իրարու ձուլելու մենագոյն կարելիութիւնը որովհետև պէտք է որ իրաւունքը ոյժին վրայ հիմնուի: Գէթ այս տեսակէտով առաւ հասարակցականները բնութեան հետեւած են, նաև իրենց անբնական և անհեթեթ դրութեան զործարութեան մէջ, քանի որ քացարձակօրէն ոյժի սկզբունքին վրայ կը յենուն, ինչ որ շատ բնական բայց շատ ալ հակառակ կապետական արարք մըն է, և կը ջանան իրենց գաղափարները իրականացնել դիտատարական բունութեամբ: Որով իրենց դէմ ոյժով միայն կարելի է արդիւնք մը ձեռք ձգել:

Եթէ բնութեանէն դուրս կարճատեւ բնական իրաւունքը հետևցնել, ինչպէս որ կարելի է նաև ինքնին դրական իրաւունքը հետևցնել, քանի որ ան իր հիմը պատմութեանէն կ'առնէ, այնու հանդերձ բնութեան մէջ ինչ ինչ պարտականութեանց կը հանդիպինք կամ պարտականութեան նման բաներու մը՝ բնագործ:

Մենք ոչ միայն կենդանիներուն՝ այլ բոյսերուն մէջ ալ կը գտնենք զայն: Գարույ Ֆոն Էրնէստոյ Պաէր ճշգորէն կը սահմանէր բնագործ իբր « Բացարձակ հրամայողական օրէնք մը (imperativo categorico) իմաստուն բնութեան, որ կը պարտաւորէ կենդանիները կատարելու այն՝ զոր պարտին »:

Կենդանիները, որ ապահովապէս իրենց բնագործ կ'առաջնորդուին հասարակաց շահուն՝ այսինքն իրենց տեսակին պարտականութեան՝ տեսակէտով մը մարդոցմէ աւելի անազոյն վիճակի մէջ կը գտնուին որոնք լահարմար վրիպակներու մէջ կ'ըլնան: Այս գաղափարը շատ անհարթ կերպով յայտնեց Պիզմարզի պատանեկութեան բարեկամը, բնագէտ կոմս Ադեքսանդր

Գէյսէրլինկ, ըսելով թէ թուփակաները մարդոց վրայ առաւելութիւն մ'ունին. անոնք ալ պայմանադրական բառեր կը կրկնեն, բայց գէթ զմեզ չեն համոզեր: Տիեզերական խորհրդաւոր յարոնչականութիւնը և բնազդներուն վախճանական անժխտելի նշանակութիւնը, մեր բոլոր ուշադրութիւնը պէտք են անոնց, այսինքն կենդանաց ուղղել տալ:

Էրնէպոյ Հէքքէլ իր ուսումնասիրութեամբ ցաւեցուցիչ եզրակացութեան մը յանգեցաւ, այն է, իբր թէ կարելի չէ ապացուցանել բարոյականի մը գոյութիւնը տիեզերական կարգին մէջ:

Սրդի կենսաբանութիւնը զանազան տեսակէտներով հասաւ Հէքքէլի և Տարսի կենսութիւններէն էապէս տարբեր եզրակացութեանց: Այլասէր և եսասէր բնազդներու հրաշալի ներդաշնակութիւնը, այնքան ծաւալուն զործարանաւոր աշխարհին մէջ, որուն վրայ կենսաբանութիւնը միշտ նոր լոյսեր կը ձգէ, կը թոյլատրէ մեզի խօսելու բարոյականութեան մը գոյութեան վրայ, տիեզերական կարգին մէջ, գէթ այն՝ ընդարձակ առումով մը: Այս դրութիւնը՝ հակընդդէմ նիւթապաշտութեան՝ միշտ աւելի հաստատութիւն կը գտնէ այն կենսաբաններէն որ կենսունակութեան կը հակին: Նոյն իսկ գոյութեան պայքարին ընդունած սովորական կարծիքը, որ տեղի ունի բնութեան մէջ առհասարակ՝ անոնցմէ կը մերժուի:

Յիրաւի, ոչ միայն կենդանիներուն ընկերական և այլասիրական բնազդները այլ նաև, և մասնաւորապէս բուսական թազաւորութեան բեղնաւորման և ծաւալման հրաշալի կերպերը, յայտնապէս կը ցուցադրեն ընդհակառակն թէ բնութիւնը կը ջանայ զգուշացնել գոյութեան ամէն կոխմի և նոյն տեսակի անհատներուն կամ համագոր տեսակներու մէջ:

Նոյն կերպով կ'արտայայտուի նաև բուսաբան Ռ. Ֆրանսէ իր « Բոյսերու կեանքը »

գեղեցիկ գրքին մէջ: Փոխադարձութեան (mutualismo) և համակեանքի (simbiosi) օգտաւէտ երեւոյթներուն վրայ խօսելով, ինչպէս նաև բոյսերու կենսակցութեան (convivenza) և փոխադարձ ազդեցութեան (reciprocità), ինք նկատմամբ այս կազմուածներուն (organismo) որոնք առերես մի միայն մեքենական օրէնքներու ենթակայ են կարծէք, կ'ըսէ. « Բնագէտը կրնայ վկայել թէ, խնամի էակները և կազմակերպութեամբ համագործակցող, իրարու մէջ միութիւններ (accordo) կը կրնան որոնք գեր են քան մարդկայիններ և հիմնուած փոխադարձ կատարել ազդեցութեան վրայ, և այս համաձայնութիւնները հաւատարմապէս կը պահպանուին. բնութիւնը ուրեմն օրինակ մըն է բարոյապէս ցայտուն՝ մարդու և մարդու մէջ կատարուելիք համագործակցութեան: Ուրեմն կենսաբանութիւնն մեզի կը սովորեցնէ բնութեան մէջ առաջնորդ մը նշմարել որուն պէտք ենք հետևիլ նաև մեր ընկերական և քաղաքական կեանքին մէջ »:

Բնութիւնը չճանչնալը՝ նոյն իսկ ընտրեալ հոգիները մոլորութեան մէջ կը ձգէ, այսպէս պատահեցաւ երկու իմաստասէրներու՝ Նիցշէի և Թոլստոյի դրութեանց, եսասիրութեան և այլասիրութեան՝ միակողմանիութիւնը: Իսկ նկատմամբ ռամկին, որ ժողովուրդին մեծամասնութիւնը կը կազմէ, ժողովրդական Համալսարանները որ հիմայ ամէն կողմ կը բացուին, շատ օգտակար կրնան ըլլալ բնական գիտութեանց մեծագոյն ծանօթութիւն մը տարածելով: Այս ուղղութեամբ մինչև հիմայ դեռ ոչինչ եղած է. ոչ միայն չափաւորապէս մշակեալ մարդը, այլ նոյն իսկ բազմաթիւ մշակեալ անձնաւորութիւններ կենսաբանութեան ինչ ըլլալը չեն գիտեր, և գուցէ ոչ իսկ կ'ենթադրեն թէ այս գիտութեան հասարակցութեան նկատմամբ ձեռնհասօրէն տուած դատաստանը այն ըլլայ՝ ինչ որ մենք յայտնեցինք:

Թրգմ. Հ. Ա. Ս.